

KEŞAN ÂYÂNLIĞINA VE KOCABAŞILIĞINA GİRİŞ*

Özcan MERT**

ÖZET

Bir şehir, kasaba, zümre ve dönem içindeki ileri gelen kimselere âyân denirdi. Kocabaşı, Osmanlı memleketindeki Hristiyanların ileri gelenleridir. Bunun yanında bir yörede bir Hristiyan ileri gelenine hem kocabaşı hem de çorbacı denildiği görüldü. Keşan ve çevresinde âyânlar vardı. XIX. yüzyılın başlarında Edirne ve Keşan yakınlarındaki önemli âyân Edirne Âyânı Dağdevirenoglu Mehmet Ağa idi. Kocabaşılar ve âyânlar arasında epey benzerlikler vardır. Âyânlık mücadeleleri gibi kocabaşılık mücadeleleri de yaşandı. Şimdilik ulaşılabilen kaynak ve belgelere göre, XVIII. yüzyılda Keşan kocabaşıları vardı.

Anahtar Kelimeler: Âyân, Kocabaşı, Keşan, Osmanlı Devleti'nde Hristiyanlar, Rumeli.

ÂYÂNLIĞA GİRİŞ

Bir şehir, kasaba, zümre ve dönem içindeki ileri gelen kimselere âyân denirdi¹. Önce bir yerleşim merkezindeki ileri gelen kişi olan âyân üzerinde durulacaktır. Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde (XIII.-XVI. yüzyıllarda) kurumlar, vazifelerini gereği gibi yaptıkları için âyânların toplum içindeki nüfuzu buldukları yerleşim merkezinin dışına çıkmazdı. Âyânlar, XVI. yüzyılın ikinci yarısında, iltizama katılarak ve çiftçiye borç para vererek servetlerini ve topraklarını arttırdılar². Böylece âyânlar, mali ve sosyal yönden güçlendiler.

* Bu makale, 15-16 Mayıs 2003'te uluslararası olarak düzenlenen Keşan Sempozyumu'na sunulan bildiridir; ilk defa burada yayınlanmaktadır.

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Kadıköy-İstanbul
¹ M. Fuad KÖPRÜLÜ, "Âyân", *İslâm Ansiklopedisi*, 5. Baskı, c. II, Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1979, s. 40-41.

² Yücel ÖZKAYA, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayını, Ankara 1977, s. 23-24.

XVI. Yüzyıl sonlarında Celâlî isyanlarının çıkması ve tımarlı sipahiliğin ihmal edilmesiyle boş kalan tımarların iltizama verilmesi ile mültezimlik yapan âyanlar, köylüye epey hakim oldular ve kendilerine sığınan köylü ve leventler ile nüfus bakımından da kuvvetlendiler³. XVII. Yüzyılda yaygınlaşan paşmaklık ve arpalıklara genelde yerli âyanlar; voyvoda ve mütesellim olarak atanınca itibarları arttığı gibi idari yönden de güçlendiler⁴.

Osmanlı merkezî yönetiminin taşradaki gücü giderek azalınca, âyanlar bundan çok yararlandılar. 1680'li yıllarda âyan seçimlerinin ve 1695'te de malikane sisteminin başlatılması ile âyanlık dönemine girildi⁵. Bu şekilde onlar, toprak ağası olmaya başlayınca toprak ağalığı giderek gelişti.

Bir âyan ailesinin bulunduğu bölgede devamlı olarak yöneticilik yapması ile hanedan hüviyeti taşıyan büyük âyanlar görüldü⁶. Hanedan örneği olarak Anadolu'da; Manisa ve çevresindeki Karaosmanoğulları⁷, Yozgat ve etrafındaki Çapanoğulları⁸, Samsun bölgesindeki Canikli Ali Paşa⁹ ve oğulları, Sivas'taki Zaralızadeler¹⁰ gösterilebilir. Rumeli âyanlarından Rusçuklu Şerif Hasan Paşa

ile Hezargrat Âyanı Alemdar Mustafa Paşa ise hanedanlık kurmamış olsalar bile sadrazamlığa kadar yükselmiş kimselerdi¹¹.

Osmanlı yönetimi, 1786'da âyanlığı kaldırdı ise de 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Harbi'ndeki aksaklıkları önlemek üzere 1790'da âyanlığın kurulmasına yine izin verdi¹². II. Mahmut'un (1808-1839) taşrada uyguladığı merkezîyetçilik politikası ile âyanların askeri, siyasi ve idari güçleri önemli ölçüde azaldı¹³ ve âyanlık dönemi 1830'lu yıllara kadar devam etti¹⁴.

KEŞAN ÂYÂNLIĞINA GİRİŞ

Âyanlık üzerine yapılmış araştırmaların çoğu; Anadolu, Balkanlar, Irak ve Suriye'deki âyanlar ile ilgilidir. Rumeli âyanları üzerinde yerli ve yabancı bilim adamları araştırmalar yaptılar¹⁵. Doğu Trakya (İstanbul, Edirne, Gelibolu, Kırklareli, Tekirdağ) bölgesindeki âyanlar üzerinde pek durulmamıştır. Burada da önemli âyanlar vardı. Bu konuda ilk çalışan kişi, merhum Dr. Cemal GÖKÇE'dir. Onun önceki araştırması, Silistre ve Edirne âyanları ile ilgili ilk

³ ÖZKAYA, a.g.e., s. 24-25.

⁴ ÖZKAYA, a.g.e., s. 103 vd.; Halil İNALCIK, "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, ed. Thomas NAFF - Roger OWEN, Southern Illinois University, London - Amsterdam 1977, s. 31.

⁵ Âyanlık seçimleri hakkında ayrıntılı bilgiler için bk. Mehmed Emîn Edîb, *Târîh-i Edîb*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY., nu. 3220, vr. 63/a-b; Yuzo NAGATA, *Muhsin-zâde Mehmed Paşa ve Âyanlık Müessesesi*, Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, Tokyo 1976, s. 5; İNALCIK, "a.g.m.", s. 44, 46; ÖZKAYA, a.g.e., s. 122, 275 vd.; V. P. Mutağçieva, "XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Ayanlık Müessesesi", çev. Bayram KODAMAN, *Tarih Dergisi*, nu. 31, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1978, s. 167 vd.; Özcan MERT, "Âyan", *İslâm Ansiklopedisi*, c. IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul 1991, s. 196-97.

⁶ Yücel ÖZKAYA, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyanlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu", *Belleten*, c. XLII, nu. 168, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1968, s. 667-723+8 Fotokopi.

⁷ Yuzo NAGATA, *Tarihte Âyanlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1997.

⁸ Süleyman DUYGU, *Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları*, Sayar Matbaası, İstanbul 1953; Özcan MERT, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1980.

⁹ Rıza KARAGÖZ, *Canikli Ali Paşa*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2003.

¹⁰ Saim SAVAŞ, "XVIII. Asırda Sivas'ta Bir Ayan Ailesi Zaralızadeler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir 1993, s. 81-97.

¹¹ Ahmed CEVDET, *Târîh-i Cevdet*, 2. Baskı, c. V, Matba'a-i 'Osmâniye, Dersa'âdet (İstanbul) 1309, s. 18-19; a.g.e., c. VIII., s. 311; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, Türk Tarih Kurumu Yayını, İstanbul 1942, s. 15-16, 126 vd.

¹² EDİB, a.g.e., a. yer; ÖZKAYA, a.g.e., s. 290-94.

¹³ Özcan MERT, "II. Mahmut Devrinde Anadolu ve Rumeli'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu (1808-1839)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, c. III, nu. 18, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1982, s. 43-48.

¹⁴ Âyanlık dönemi için bk. Mustafa AKDAĞ, "Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri, 1730-1839", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. VIII-XII, nu. 14-23, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayını, Ankara 1975, s. 51-61; Bruce McGOWAN, "The Age of the Ayans, 1699-1812", *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, ed. Halil İNALCIK-Donald QUATAERT, Harvard University Press, Cambridge 1994, s. 637-758; Özcan MERT, "Osmanlı Devleti Tarihinde Âyanlık Dönemi", *Osmanlı*, c. VI, Yeni Türkiye Yayını, Ankara 1999, s. 174-180.

¹⁵ UZUNÇARŞILI, a.g.e.; Deena R. SADAT, "Rumeli Ayanları: The Eighteenth Century", *Journal of Modern History*, c. XLIV, The University of Chicago Press, Chicago 1972, s. 346-63; Yücel ÖZKAYA, "Rumeli'de Âyanlık İle İlgili Bazı Bilgiler", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1981, s. 1407-1416.

lisans tezidir¹⁶ ve sonraki ise Edirne Âyânı Dağdevirenöğlü Mehmet Ağa ile ilgili makalesidir¹⁷.

Keşan ve çevresinde âyânlar vardı. XIX. yüzyılın başlarında Edirne ve Keşan yakınlarındaki önemli âyân Edirne Âyânı Dağdevirenöğlü Mehmet Ağa idi. 9 Mayıs 1802'de Edirne Âyânı olan bu kişi, 1803'te dağlı eşkıyaların takibi ile ilgilendi. Dağdevirenöğlü, bir ara adamlarını kullanarak halktan zorla para ve tahıl toplattı ve vermeyenlere de zulmedilmesini görmezlikten geldi. O, 1806'daki II. Edirne Vakası'nda ise Nizam-ı Cedit'e karşı faaliyetlerde bulundu. Dağdevirenöğlü, 15 yıl kadar süren âyânlığı sonunda 1816'da hacca gitti. Edirne'deki Dağdevirenöğlü taraftarlarının II. Mahmut aleyhindeki sözleri Topkapı Sarayı'na gidince, Edirne âyânının suçları belirlendi, hac dönüşü sırasında çıkarılan fermanla katledildi ve kesilen başı 11 Ocak 1817'de İstanbul'a getirildi¹⁸.

Keşan'ın şimdilik bilinen âyânları; Ahmet, Ömer, Elhac (Hacı) Ataullah, Alişan, Mustafa ve Halil'dir.

Keşan'da 1747'de, şimdi adı bilinmeyen bir âyân vardı. Bu tarihte İstanbul'dan Gelibolu ve Keşan kadılarına gönderilen bir hükümlerle, aralarında âyânların da bulunduğu bazı kişilerin ecnebi gemilerine gizli olarak zahire satmalarına önlem alınması istendi¹⁹.

Şimdilik adı bilinen ilk Keşan Âyânı Ahmet Ağa'dır. Osmanlı yönetimi, 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi sırasında 1773 yılının ilk aylarında bu kişiden çok asker istedi ise de beklediği yardımı alamadı²⁰.

HACI ATAULLAH AĞA

Keşan sakinlerinden ve âyânlarından biri olan Hacı Ataullah Ağa'nın 1782 yılı öncesinde iltizamda suistimalcilik yaparak halkı soyduğu bilinmektedir. Keşan'ın Karlı köyü, Padişah II.Selim'in (1566-1574) Mimar Sinan'a Edirne şehrinde yaptırmış olduğu Cami-i Şerif olarak da bilinen Selimiye Camii'nin vakfına aitti. Buranın iltizamında Hacı Ataullah Ağa, görevini kötüye kullanıp yolsuzluk yapınca, iltizam işinin Keşanlı âyân ve mültezime verilmemesi yönünde bir karar alındı ve bu görev daha çok güvenilen bir kişiye verildi. Buna çok kızan Hacı Ataullah Ağa, Karlı köylüsüne aşırı derecede sıkıntı ve güçlük çektirdi²¹.

Osmanlı toplumunda, kendilerine idam cezası verilmeyen ve malları musadere edilmeyen en imtiyazlı zümresi olan ulemaların içinde bulunan kadılardan da halka zulmedenler vardı. Keşan halkına rüşvet ile eziyet eden kimseler arasında kadı ve naipler de bulunuyordu. Kadılık yapan bazı kişiler, mahkemelik olan kimselerden bazan yasal oranda değil de daha fazla harç almışlardı. Mesela "*Ereğli ve Rodoscuk ve Çatalca ve Çekmece-i Kebîr (Büyükçekmece) ve Silivri ve Mürefte ve Çorlu ve Şarköyü ve Ayafno ve Gelibolu ve Hayrabolu ve İncecik ve Cısr-i Ergene (Uzunköprü) ve Malkara ve Keşan ve İpsala*" gibi yerlerdeki mahkemelerde bulunan kadı ve naiplerden kanuna aykırı olarak reayadan zorla fazla para alanlar hakkında kendisine 8 Aralık 1795'te bir dilekçe sunulunca Padişah III. Selim, bu kötü işlerin önlenmesini 10 Aralık 1795'te ilgililere duyurdu²².

Hacı Ataullah Ağa'nın Keşan'daki işleri görüp yönetecek yeterlilikte olmadığı anlaşılınca mahkeme tarafından âyânlıktan uzaklaştırıldı. 1784'te Keşan kazasında âyânlık seçimi oldu. Kaza halkının desteklediği iki âyân adayı vardı. Halkın dilekçesi ile Hacı Ataullah Ağa'dan önce âyânlıkta bulunmuş olan ve onların seçimiyle âyân atanarak kendisine yetki belgesi (hüccet-i şer'iyye) verilen Ömer Ağa âyânlığa getirilecekti. Fakat daha önce naiplik yapmış olan Abdullah, çıkar ve fayda sağlamak amacıyla Hacı Ataullah Ağa'yı

¹⁶ Cemal GÖKÇE, *Silivri Ayânı Süleyman Ağa ve Edirne Ayânı Dağdevirenöğlü Mehmed Ağa*, Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yakınçağ Tarihi Kürsüsü, İstanbul 1962.

¹⁷ Cemal GÖKÇE, "Edirne Âyânı Dağdeviren-öğlü Mehmed Ağa", *Tarih Dergisi*, c. XVII, nu. 22, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1968, s. 97-110.

¹⁸ GÖKÇE, "a.g.m.", s. 97-110; İ(smail) H(akkı) UZUNÇARŞILI, "Nizam-i Cedit Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, c. XXXV, nu. 138, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1971, s. 273.

¹⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), Cevdet Dahiliye (C. DH.), nu. 11554; Yücel ÖZKAYA, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 1985, s. 326.

²⁰ BOA.,Cevdet Askeriye (C. AS.), nu. 25229; NAGATA, *Muhsin-zâde Mehmed Paşa ...*, s. 105.

²¹ BOA., C. DH., nu. 14318; ÖZKAYA, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, s. 191; ÖZKAYA, "Rumeli'de Âyânlık İle İlgili Bazı Bilgiler", s. 1408.

²² BOA., Cevdet Adliye (C. AD.), nu. 3348; Ahmet MUMCU, *Osmanlı Devletinde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, Ankara 1969, s. 127.

destekleyince halkın tercihi gerçekleşmedi. Babîâli, halktan gelen dilekçe yanında eski naip tarafından gönderilen ilamları değerlendirdi ve sonunda Hacı Ataullah Ağa yeniden Keşan Kazası Âyânı oldu²³.

ALİŞAN AĞA

Rumeli'de 1790'lı yıllarda dağlı eşkıyalarının eşkıyalık ve isyanları son derece önemlidir. Âyânlardan dağlı eşkıyalarını destekleyenler ve onlara karşı mücadele edenler de vardı. Önce Filibe'de başlayan dağlı isyan ve eşkıyalığının yaygınlaştığı sırada, 1795'te Keşan âyânı ve kadısı ile orada bulunan Gürcü Osman Paşa'ya epey iş düştü²⁴. Keşan halkı ile çevredeki beş kazanın âyânına (Keşan Âyânı Alişan Ağa ile Malkara, İpsala ... âyânlarına), 1803'te dağlı eşkıyasının Meriç nehrinden geçmesini önlemek vazifesi bulunan Biga Mütessellimi Hadımzade'ye yardımcı olma görevi verildi²⁵. Bu tarihte Edirne'den İstanbul'un Çatalca'sına kadar yayılan dağlı eşkıyaların soygunculuğu ve saldırılarını önleyebilmek için görevlendirilen Karaman Beylerbeyi Kadı Abdurrahman Paşa başarılı hizmetlerde bulundu²⁶.

1804'te Filibe'den yola çıkan dağlı eşkıyalar, Edirne tarafına gitmeye niyetli idiler. Onlar, daha sonra karar değiştirerek Keşan tarafına gidince burada askeri kuvvetler ile savaştılar ve yenilip Kazanlık tarafına kaçtılar²⁷. Sonraki sene Edirne ve çevresine İstanbul'dan askeri yardım gelmeyince bu bölgedeki kaza âyânları, dağlı eşkıyalarından Deli Kadri ile kötü işlerde kendisine yardım edenlere karşı önlem almaya ve onları yok etmeye yönelik çalışmalarda bulundular²⁸.

Keşan Âyânı Alişan Ağa, 1806'da İstanbul'a gönderdiği resmi yazıda Keşan'a bir saatlik mesafede bulunan Bulgar köyüne olan saldırıya değinerek Keşan çevresine kadar gelen dağlı eşkıyalara karşı aldığı tedbirleri duyurdu²⁹.

O, aynı yıl içinde, Batı Trakya'dan gelen Ali Molla takımının Meriç nehrini geçerek İpsala, Malkara ve Keşan kazasının köylerine olan saldırılarını da Padişah III. Selim'e (1789-1807) duyurdu³⁰.

1806 Yılındaki II. Edirne Vakası sırasında Nizam-ı Cedit ordusunu kurmakla görevli Kadı Abdurrahman Paşa'ya karşı Edirne Âyânı Dağdevirenöğlü Mehmet Ağa, kaza âyânlarına ittifak önerisinde bulununca sadece Gelibolu Âyânı Kalyoncu Mustafa'dan red cevabı verildi³¹. Keşan Âyânı Alişan Ağa'nın yenileşme hareketine ve Kadı Paşa'ya karşı çıkma ihtimali çoktur. Çünkü Keşan'da 1806-1807 yıllarında âyân görünen Alişan Ağa'nın, bu görevinden uzaklaştırılması ve 7-10 Ağustos 1809 tarihli belgeler ile eşkıyalık ettiğinin ve fakir halka zulümlerde bulunup zararlar verdiğinin ortaya çıkması³² bu ihtimali desteklemektedir.

Alişan Ağa, 1809 yılında öldü. Onun Osmanlı ordusunda bazı mallarının olduğu 9 Ağustos 1809 tarihli muhalefat defterinde görüldü. Bu eşyalar arasında askerlerin kullandıkları pantolon, ceket, dön ve gömlek gibi giyim; ibrik, matara, cezve, kutu ve benzeri gıda; kılıç, tabanca, zırh vs. savaş araçları vardı. Alişan Ağa'nın orduda 4 atı bulundu. Bu atlar, müzayede ile satışa çıkarıldı ve 591 kuruşa satıldılar. Alişan Ağa'nın 6843 kuruş değerinde para, akçe ve altınları da ortaya çıktı. Hancılara 210 kuruş verildikten sonra devlete kalanların değeri 6633 kuruş oldu³³.

SON KEŞAN ÂYÂNLIĞI

Osmanlı Devleti'nde âyânlık dönemi sona ererken 1830'da Keşan'da memleket masrafları sebebiyle halk ve hesap işleri üzerinde yapılan araştırma sonunda Âyân Halil Bey'in yerine yeni bir âyân getirilmesi için yapılacak seçime müslüman ve gayr-ı müslim bütün halkın katılması istendi. Âyânlık seçimine halkın katılması ile ilgili yazı, âyânlar yanında kocabaşılara da

²³ ÖZKAYA, a.g.e., s. 285; "a.g.m.", s. 1411-12.

²⁴ Yücel ÖZKAYA, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyanları (1791-1808)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayını, Ankara 1983, s. 29, 34-35.

²⁵ BOA., C. DH., nu. 2012; ÖZKAYA, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, s. 150.

²⁶ UZUNÇARŞILI, "a.g.m.", s. 261-63.

²⁷ BOA., Hatt-ı Hümayûn (HH.), nu. 2592.

²⁸ BOA., C. DH., nu. 264; ÖZKAYA, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı...*, s. 98.

²⁹ BOA., HH., nu. 3168.

³⁰ BOA., HH., nu. 3133.

³¹ II. Edirne Vakası hakkında fazla bilgi için bk. UZUNÇARŞILI, "a.g.m.", s. 273-302.

³² BOA., Cevdet Maliye (C. MAL.), nu. 11117; Mustafa CEZAR, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yayını, İstanbul 1965, s. 249.

³³ BOA., Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Kalemî Muhalefat Halifeliği (D. BŞM. MHF.), nu. 13176. Bk. EK 1, EK 2.

duyuruldu³⁴. Bazı âyânlık seçimlerine kocabaşların iştirak ettikleri bilinmektedir. Ama kocabaşı seçimine âyânlar katılmadılar³⁵.

KOCABAŞILIĞA GİRİŞ

Kocabaşı, Osmanlı memleketindeki Hıristiyanların ileri gelenleridir. Hıristiyan ileri gelenlerine, Osmanlı ülkesinin değişik yerlerinde kocabaşı, çorbacı ve arhont denilmekte idi³⁶. Bunun yanında bir yörede bir Hıristiyan ileri gelenine hem kocabaşı ve hem de çorbacı denildiği görüldü. Bir başka yöredeki, meselâ Bulgaristan'daki kocabaşı ve çorbacı olan ileri gelen kimseler farklı konumlarda bulunmaktaydılar³⁷.

Kocabaşılar ve âyânlar arasında epey benzerlikler vardır. Genel olarak kocabaşılar, âyânlar gibi ırk, mezhep ve meslek bakımından farklı kökenlidirler. Yani Rum, Ermeni, Bulgar, Sırp ırkından ve Ortodoks, Katolik, Protestan ve Gregoryen mezhebine mensup olup semerci, kaptan, papaz, keşiş, çorbacı ve boyacılıktan kocabaşılığa seçilenler vardı. Osmanlı belgelerinde kocabaşı deyişi, şimdilik ilk olarak 1691 tarihli bir hükümde görüldü ve ilk kocabaşı seçimine ise 1726 tarihli bir belgede rastlandı³⁸. Kocabaşı deyiminin karşılığı olan Rumca bir deyim ise 1651 tarihinde yazılmış bir yazmada görüldü. Bu deyim, başefendi anlamına gelen protokir idi³⁹.

Âyânlık dönemine geçişin bir benzeri, Hıristiyan nüfusun yoğun olduğu bölgelerde de yaşandı. Devletin gücünü kaybetmesi, kurumların gerilemesi ve vergi sistemindeki değişiklikler, taşradaki müslüman ve gayr-ı müslim ileri

gelenlerinin güçlenmesine sebep oldu⁴⁰. Merkezî yönetimin taşradaki gücünü kaybettiği sıralarda cizyenin belli bir miktar ile toptan alınması olan maktû yani götürü sistemine geçilmesi de kocabaşılık bakımından önemlidir. Cizye miktarı, cemaat kocabaşları ile yapılan anlaşmalarla belirlenmekte idi. Bu sistemin yaygınlaşması ile devletin vergi yükümlülere üzerindeki otorite ve kontrolü zayıflarken, Müslümanlardan vergi toplama işini âyânların üstlenmeleri gibi kocabaşılar da Hıristiyanlardan vergi toplama işini üzerlerine aldılar. Bu durum, XVIII. yüzyılda özellikle Balkanlar'da bir üst tabakanın oluşmasına uygun bir ortam yarattı⁴¹.

Halk ile devlet arasındaki işleri yürüten, merkezî yönetime karşı halkın ve halka karşı da merkezî hükümetin temsilcisi konumundaki vilâyet âyânlarının reisi durumundaki başâyân gibi Hıristiyan halk içinde başkocabaşı vardı. Başkocabaşı da başâyân gibi seçimle göreve atanırdı⁴².

Âyânlık mücadeleleri gibi kocabaşılık mücadeleleri de yaşandı. Âyânlar gibi halka zulmeden, fazla vergi toplayan, halktan topladıklarını İstanbul'a geç ve eksik teslim eden kocabaşılar da vardı⁴³.

Âyânlar nüfuzlarını yerleşim yerlerinin dışına çıkartıp hakimiyet alanlarını genişletirken, belde yönetimlerinin başına geçen kocabaşılardan da benzeri girişimlerde bulunanlar oldu. Bazı kocabaşılar, cemaatlerinin bağımsızlık hareketlerine destek verirken bir kısmı buna karşı çıktılar⁴⁴.

Nizam-ı Cedit ile ilgili olayları yaşayan ve çok iyi bilen II. Mahmut, yenileşme hareketlerinin karşısında bir engel olarak gördüğü âyânlara yönelik merkezîyetçilik politikasını uygularken çok sayıda âyânı katlettiler mal

³⁴ BOA., C. DH., nu. 5211.

³⁵ Avdo SUČESKA, *Ajani Prilog Izučavanju Lokalne Vlasti u Našim Zemljama za Vrijeme Turaka*, Urednik: Cvjetko RIHTMAN, Sarajevo 1965, s. 243; Özcan MERT, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kocabaşı Deyimi, Seçimleri ve Kocabaşılık İddiaları", *Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Ankara 1995, s. 406.

³⁶ Gilles VEINSTEIN, "Balkan Eyaletleri (1606-1774)", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. I, yayın yönetmeni: Robert MANTRAN, çev. Server TANILLI, Say Yayını, İstanbul 1991, s. 401.

³⁷ MERT, "a.g.m.", s. 402.

³⁸ BOA., Bâbıâlf Evrak Odası Sadaret Evrakı Mektubî Kalemi Umum Vilâyet (A. MKT. UM.), nu. 464/88; İbnülemin Tasnifi Şükür ve Şikâyet (İE. ŞKRT.), nu. 601; Mühimme Defteri (MÜH. D.), nu. 101, s. 18; MERT, "a.g.m.", s. 401, 403.

³⁹ Mustafa OĞUZ, *Girit (Resmo) Şer'îye Sicil Defterleri (1061-1067)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2002, s. 434, 467, 504, 553, 574.

⁴⁰ VEINSTEIN, "a.g.m.", s. 400.

⁴¹ Halil İNALCIK, "Cizye", *İslâm Ansiklopedisi*, c. III, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul 1993, s. 46.

⁴² MERT, "a.g.m.", s. 403-406.

⁴³ BOA., C. AD., nu. 1825, 2847, 3302; C. DH., nu. 5504; Cevdet Zaptiye (C. ZAP.), nu. 4192; MERT, "a.g.m.", s. 406-407.

⁴⁴ NAGATA, a.g.e., s. 45, 49-51, 58-60.

varlıklarını müsadere etti. Padişah, Mora isyanına karışan kocabaşılara da benzeri uygulamalarda bulundu⁴⁵.

1833-1836 yıllarında taşradaki köy ve mahallelerde âyânlık teşkilâtı yerine muhtarlık düzeni kuruldu. Hıristiyan köy ve mahallelerindeki yönetiminde bir değişiklik yapılmayınca kocabaşılar, önceki yıllarda olduğu gibi muhtarlık görevini sürdürdüler⁴⁶.

KEŞAN KOCABAŞILIĞINA GİRİŞ

Şimdilik ulaşılabilen kaynak ve belgelere göre, XVIII. yüzyılda Keşan kocabaşıları vardır. Silahşör Seyyit Mehmet Selim Ağa ile Enderun-ı Hümayun ağalarından Ali ve Mehmet Sait Beylerin verdikleri dilekçe Keşan kocabaşılıyla ilgilidir. 1792-1793 tarihli belgeye göre, Keşan ve bağlı yerlerdeki Hıristiyanların vergilerinin alınmasında âyân-ı belde ve ehl-i örtfen olan kimseler, haksız olarak baskıda bulunup, kolcu denilen adamlarını kocabaşılarının evlerinde zorla oturtturarak, fazla vergi toplanmasına zorlama da bulduklarından şikayet ve adaletsizliğin önlenmesi istenmiştir⁴⁷.

1830'da Keşan'da âyân seçimine halkın katılımı ile ilgili yazı, âyânlar yanında kocabaşılara da duyuruldu⁴⁸. Âyânlık seçimlerinden bazılarında kocabaşılarının katıldıkları bilinmektedir. Ama kocabaşılık seçimine âyânların katılmalarına yönelik bir bilgiye şimdilik rastlanmadı⁴⁹.

Seçim sözkonusu olunca hatıra nüfus durumu geliyor. Padişah II. Mahmut'un 1831'de yaptırdığı ilk Osmanlı nüfus sayımı sırasında, Keşan kazasında 922'si müslüman ve 4457'si gayr-ı müslimlerden oluşan toplumda

⁴⁵ Özcan MERT, "II. Mahmut Döneminde Taşradaki Merkezîyetçilik Politikası", *Türkler*, c. XIII, Yeni Türkiye Yayını, Ankara 2002, s. 724-26.

⁴⁶ Musa ÇADIRCI, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *Belleten*, c. XXXIV, nu. 135, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1970, s. 411; İlber ORTAYLI, *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını, Ankara 1974, s. 411; Musa ÇADIRCI, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1991, s. 38-40.

⁴⁷ BOA., C. MAL., nu. 10171.

⁴⁸ BOA., C. DH., nu. 5211.

⁴⁹ SUÇESKA, a.g.e., s. 243; MERT, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kocabaşı Deyimi,...", s. 406.

5379 kişi vardı⁵⁰. Keşan'da kıptiler de vardı. Onların bir kısmı müslüman diğerleri ise Hıristiyan idi⁵¹. 1895 Yılı civarında ise Keşan'ın nüfusu 34894 idi⁵².

Keşan'ın Barağı köyünde de kocabaşılar vardı. Köyün papas ve kocabaşıları, köydeki Meryem Ana Kilisesi'nin tamiri için Keşan Kadısı Esseyit Osman Neşet Efendi vasıtasıyla 1837'de İstanbul yönetimine başvuruda bulundular⁵³.

TANZİMAT DÖNEMİ (1839-1876) KEŞAN KOCABAŞILARI

Tanzimat öncesinde ve döneminde kocabaşılar ile âyânların durumu hemen hemen aynı idi. II. Mahmut'un merkezîyetçilik politikası sonucu siyasi gücü azalan âyân ve kocabaşılarının bir kısmı, köy ve mahallelerin muhtarı oldular. Tanzimat devrinde muhassıl bulunan sancak merkezi ve kazalarda on üç kişilik büyük meclisler ile muhassılsız kaza, kasaba ve köylerde beş kişilik küçük meclisler kuruldu. Büyük mecliste iki ve küçük mecliste ise bir kocabaşı üye olarak bulunmakta idi⁵⁴.

Tanzimat'ın ilk yıllarında ülkenin değişik yerlerinde kocabaşılık seçimleri farklı yapılmakta idi. Bazı yerlerde her yıl kocabaşılık seçimleri yapılırken, diğer bazı yerlerde ise uzun yıllar kocabaşılıkta bulunanlar vardı. Bir kimsenin uzun yıllar kocabaşılıkta bulunmasının sakıncalarını gören Tanzimat yönetimi, konu ile ilgili süreyi sınırlandırma yoluna gitti. Bu süre 1857'de bir yıl olarak belirlendi. Süresi dolan kocabaşı ve çorbacı, aradan iki yıl geçmeden yeniden kocabaşı olamayacaktı⁵⁵.

Osmanlı kocabaşıları arasında halka ve devlete iyi hizmetler edenlerin yanında kötü ve hatalı işler ile soygunculukta bulunanlara da rastlandı. Şimdi

⁵⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1943, s. 34.

⁵¹ Yavuz ERCAN, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara 2001, s. 88.

⁵² Ş(emseddin) Sâmî, *Kâmûsul-â'lâm*, c. V, Mîhrân Matba'ası, İstanbul 1314/1896, s. 3863.

⁵³ BOA., C. AD., nu. 2398.

⁵⁴ Halil İNALCIK, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Belleten*, c. XXVIII, nu. 112, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1964, s. 626-27.

⁵⁵ MERT, "a.g.m.", s. 404.

Keşan kocabaşları ile Keşanlılarla ilgili konulardaki kocabaşlara değinilecektir.

Keşan Kazası Kocabaşısı Tarandafilo, kasabada doktorluk yapan İngiliz P. Marino'ya bir hasta gönderdi. Doktor, sağlığına kavuşan hastadan çok ücret isteyince kocabaşı tarafından edilen şikayet ile dayak atılarak cezalandırılıp Keşan'dan çıkartıldı. İstanbul'a giden doktor, Edirne'deki İngiliz Konsolosu ve 13 Şubat 1844'te İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisi Sir Stratford Canning vasıtasıyla hakkını korumak isteyince konunun eski başkent Edirne'de yargılanması yönünde bir karar alındı⁵⁶. Bu konudaki sonuca şimdilik ulaşılamadı.

Kırım Harbi yıllarında (1853-1856) Keşan kazası halkı ; orduya 19072.5 kile⁵⁷ (696146.25 kg.) buğday, 15087.5 kile (550693.75 kg.) arpa, 15000 okka⁵⁸ (19245 kg.) bulgur, 2650 okka (3399.95 kg.) sade yağ ve 2150 tane koyun verdi. Verilenlerin karşılığının alınması için başvuruda bulunuldu. Bu konuda İstanbul'dan fermanın çıkması için 1857'de Biga Meclisi girişimde bulundu. Bu mecliste; liva mutasarrıfı, müdür, naip, kadı, katip, 5 müslüman üye ile 2'si Ermeni, 4'ü Rum 6 kocabaşı ve 1 haham vekilinden oluşan 7 gayr-ı müslim aza bulunmaktaydı⁵⁹.

1860 Yılında Sofya adlı bir Hıristiyan kadın, Keşan Kazası Kocabaşısı Tarandafilo hakkında 13000 kuruşluk bir alacak davasını Biga'da açtı. Biga Meclisi'nde bu davanın sonuçlanamaması halinde adı geçen kişilerin yargılanmak üzere İstanbul'a gönderilmeleri duyuruldu⁶⁰. Sonuç şimdilik bilinmiyor.

⁵⁶ BOA., Hariciye Nezareti Mektubî Kalemî (HR. MKT.), nu. 2/11.

⁵⁷ kile: bushel (36 ½ kilos) Bk. James REDHOUSE, *Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük*, Redhouse Yayınevi, İstanbul 1968, s. 664.

⁵⁸ okka: 1283 kg. Bk. Ferit DEVELLİOĞLU, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lâgat*, Doğu Ltd. Şti. Matbaası, Ankara 1970, s. 1017, ilâve s. 112.

⁵⁹ BOA., A. MKT. UM., nu. 286/22.

⁶⁰ BOA., HR. MKT., nu. 341/39.

SONUÇ

Bir yerleşim merkezinin önde gelen kişileri olan âyanlar; kendi dönemlerindeki askeri, siyasi, ekonomik ve sosyal meselelerin içinde yer aldılar. Onların hem kendi aralarında ve hem de devletle olan mücadele ve çatışmalarında her zaman en çok zarara uğrayan halk oldu. Tanzimat döneminde toprak ağalığı; tapulaşım garantisi ve devamlılık kazandı. Osmanlı döneminde çok olan toprak ağalığı Cumhuriyet döneminde azaldı.

Âyanlar ile âyan kökenli kimseler, varlıklarını ve etkilerini sürdürerek sosyal, iktisadi ve siyasi hayattaki rolleri ile önemlerini Tanzimat'tan sonra Cumhuriyet yıllarına kadar devam ettirdiler⁶¹. Gerçekten de günümüzde çok sayıda köyü olan toprak ağaları görüldü.

Kocabaşılar da âyanlar gibi kudret, etkinlik ve çıkarlarını Tanzimat döneminde de devam ettirdiler. Tanzimat yıllarında kurulan meclislerde kocabaşılardan üye bulunmaları ve sömürücü yabancı firmalarla işbirliği ederek komprador olmaları, güçlerini koruyup geliştirmelerinde etkili oldu. Ama onların halkın kalkınması ve gelişmesi yönündeki etkinlikleri, müslüman âyanlarda da görüldüğü gibi yok gibidir.

Âyan ve kocabaşılardan devlete ve topluma karşı olumlu ve olumsuz tutum ve davranışları Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar görülmüştür. Keşan âyanlarından Hacı Ataullah ve Alişan Ağalar ile aynı bölgenin kocabaşılardan da böyle faaliyetlerde bulunanlara rastlandı. Ancak belli bir kişinin, ailenin yahut dönemin âyanlığı veya kocabaşılığı ayrıntılı olarak araştırıldığında tarihimizin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik yönleri daha da iyi anlaşılacaktır.

⁶¹ Halil İNALCIK, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayûnu", *Belleten*, c. XXVIII, nu. 112, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1964, s. 609; Ercüment KURAN, "Âyanlığın Kaldırılmasından Sonra Anadolu'da Sosyal ve Ekonomik Durum (1840-1871)", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1990, s. 290.

ABSTRACT

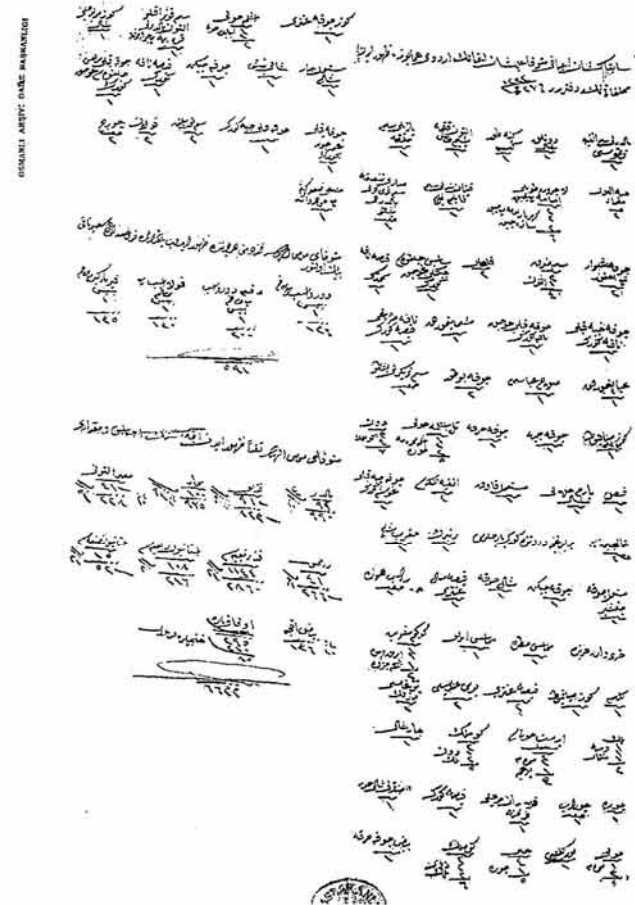
INTRODUCTION TO ÂYÂN-SHIP AND KOCABAJILIK OF KEŞAN

People who were prominent in a county, a group and in the era were called âyân. We initially focus on ayân as an individual who had a dominant position in a settlement. Kocabaji was leading figures of Christians in Ottoman Country. On the other hand, it was confronted that leading Christians in a place were named both Kocabaji and Corbaji. There were also ayâns in Keşan and its vicinity. Mehmet Ağa of Dağdevirenöğlü, the âyân of Edirne, was an imminent ayân in Edirne (Adrianapolis) and Keşan at the beginnings of the XIXth. century. There are many familiarities between kocabajies and âyâns. As competitions for âyân-ship, there were also struggles for kocabajilik. There were kocabajies in Keşan as early as XVIII century, depending on the sources and documents seen to date.

Key Words: Âyân, Kocabaji, Keşan, Christians in Ottoman Empire, Balkans.

EKLER

EK 1: BOA., D. BŞM. MHF., nu. 13176.

EK 2: EK 1'in yeni harfe çevrilen metni.

Sâbikâ(n) Keşân A'yânî müteveffâ 'Alîşân Ağâ'nın ordû-yı hümâyûnda zuhûr eden muhallefâtının defteridir. Fî 27 C(emâzi-yel-âhir) sene 1224 (9 Ağustos 1809)

Yaldızlı sîm enfiye kutusu	'Aded 1	
Donluk şâl	'Aded 1	
Köhne tuz kese(sî)	'Aded 1	
Altûn kakma yeşim tās	'Aded 1	
Yazılı sîm halka	'Aded 1	
Habbe altûn mikdâr	'Aded 2	
Lâcivert toplu İmâme ma'a çubuk	'Aded 2	
Kehribâr imâme ma'a çubuk	('Aded) 2	
Sâde çubuk	('Aded) 2	
(Toplam)	6	
Kaytan bendli sîm kaplama kılıç	'Aded 1	
Sarı tensûh sîm zîgerli yaldızlı piştov	Çift 1	
Çuka şâlvâr ma'a uçkur	'Aded 2	
Sîm sandık	'Aded 3	Altûn ('Aded) 1 (Toplam) 4
Fîlcân (Fincân)	'Aded 2	
Sâyis çalkavası cebkenli gocuk kürk	'Aded 1	
Kısa nâfe kürk	'Aded 1	
Çuka cübbe kaplı nâfe kürk	'Aded 1	
Çuka kaplı gocuk nâfe kürk	'Aded 1	
Muş'ammâ yağmurluk	'Aded 1	
Nâfe tırnağı kısa kürk	'Aded 1	
'Abâ yağmurluk	'Aded 1	
Salâh 'abâsı	'Aded 1	
Çuka potur	'Aded 2	
Sîm zîgerli piştov	Çift 1	
Güvez sayakaput ma'a başlık (?)	'Aded 1	
Çuka cübbe	'Aded 1	
Çuka hırka	'Aded 1	
Tel işleme havlu 'Aded 1 İşleme makreme ('Aded) 2 Çevre ('Aded) 2 (Toplam) 5		
Don	'Aded 3	Gömlek ('Aded) 4 (Toplam) 7
Fesl	'Aded 1	
Yarım helâlî şâl	'Aded 1	
Müst'amel kavuk	'Aded 1	
Enfiye tenekesi	'Aded 2	
Çuka cübbe kaplı guşi (?) kürk	'Aded 1	

Kalçın	Çift 2	
Bir boğça derûnunda kürk parçaları		
Zenberek	'Aded 1	
Mağrib şâlî	'Aded 1	
Müst'amel çuka çakşır	'Aded 1	
Çuka cebken	'Aded 1	
Şâl hırka	'Aded 1	
Kısa şâl anteri	'Aded 1	
Rikâb-ı hevze	Çift 1	
Hurde-vât-ı har-bende		
Nühâs matara	'Aded 1	
Nühâs ibrik	'Aded 1	
Güğüm-i şerbet 'Aded 1 İbrik-i kahve ('Aded) 2 Teneke cezve ('Aded) 1 (Toplam) 4		
Kilim	'Aded 1	
Güvez sayakaput	'Aded 1	
Kısa 'anteri	'Aded 2	
Boy 'anterisi	'Aded 2	
Boğasi dizlik	'Aded 1	
Yelek ('Aded) 1 Fermene ('Aded) 1	Mîntân ('Aded) 1 (Toplam) 3	
Abdes havlusı müst'amel 'Aded 2 Makreme ('Aded) 2	Boğça ('Aded) 1 (Toplam) 5	
Gömlek	'Aded 2 Don ('Aded) 1 Yelek ('Aded) 2 (Toplam) 5	
Çârşâl	'Aded 1	
Çevre	'Aded 1	
Çorap	Çift 1	
Kılabdan harçlı fermene	'Aded 1	
Kısa kürek	'Aded 1	
Sandeli şâlî cübbe	'Aded 1	
Havlû	'Aded 1	Makreme ('Aded) 3 (Toplam) 4
Yüz kafesi	'Aded 1	
Peştamal	'Aded 4	Çevre ('Aded) 1 (Toplam) 5
Gömlek	'Aded 2	Don ('Aded) 2 Yelek ('Aded) 2 (Toplam) 6
Beyaz çuka hırka	'Aded 1	
Güvez çuka anteri	'Aded 1	
İşleme havlu	'Aded 1	Leblebî havlu ('Aded) 1
(Toplam) 2		
Sîm kundaklı altûn yaldızlı karabina ma'a çuka mahfaza	'Aded 1	
Güvez merbutlu şâl	'Aded 1	